

SZÍNHÁZ - ÉS FILMMŰVÉSZETI
EGYETEM

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI
DOLGOZAT

*A Tizenhét hattyúk színpadi
adaptációjának létrehozása*

Témavezető:

DR. TIMÁR ANDRÁS

Hallgató:

OROSZ-BOGDÁN NOÉMI

DRAMATURG

2024. 11. 06.

Összefoglaló

Esterházy Péter 1987-ben jelentette meg a *Tizenhét hattyúk* című regényét Csokonai Lili álnéven. Az elbeszélő maga Csokonai Lili, aki súlyos autóbalesetet szenved, aminek következtében elveszíti egyik lábát. A traumát naplórassal próbálja feldolgozni, és közben bosszút forral régi szeretője, Kéri Márton ellen, aki a baleset okozója. Lili egy tizenkilenc éves, középosztálybeli lány, aki korán árvaságra jutott, és egyedül kellett boldogulnia. Az elbeszélői stílus és az átélt, megrendítő tapasztalatok sokasága azt az érzetet kelthetik az olvasóban, hogy egy sokkal idősebb nő írja le az élettörténetét. A szerencsétlenség hatására Lili karaktere visszafordíthatatlanul megváltozik a regény végére. Az egész világból kiábrándult, elfáradt, a fájdalmakon túllépni képtelen idősebb nő látszatát kelti.

Minden jelenet címe tartalmazza a hattyú kifejezést. Azonban nehéz megfogalmazni, hogy mire utal Esterházy azzal, hogy egy ilyen kecses állathoz hasonlítja egy vad elme perverz kitárulkozásait. Összesen tizenhét nagy egységből áll az elbeszélés. Némelyikhez tartozik kiegészítés (appendix), ami vagy továbbviszi a felvázolt történetet, vagy rációfól a korábban leírtakra, ahogy az *Appendix az Abortuszhattyúhoz* című rész is teszi.

A *tizenhetedik hattyúban* Lili visszaemlékszik egy korábbi beszélgetésére Kéri Mártonnal, ahol a prím számok jelentőségéről van szó. Ez a rész ad magyarázatot arra, hogy miért éppen tizenhét fejezetből épül fel a regény. „Prím szám kedig az vólna, az mi csak ömagával és eggyel vóna osztható. Osztható meg az, hogy maradék nélkül megvan. Igen, a tizenhét prím tényleg.” A baleset után Csokonai Lili rádöbben, hogy belőle csak egy van, ahogy az életéből is. Eddig elvesztegette az idejét, a fiatalságát és a szépségét egy olyan férfira, aki a visszafordíthatatlan testi elváltozásai után egyszerűen eldobta őt, akár egy rongyot. „Egy tetemöm vagyok.” Ez az egy mondat válik a mű kulcsmondatává.

Esterházy Péter regénye azonban nem csak a fokozatosan kirajzolódó tragédia, hanem a nyelvi forma miatt is izgalmas. Sok esetben kihívást jelenthet az olvasónak értelmezni a régies mondatokat, elavult szószerkezeteket és szórendeket. Különböző nyelvjárások sajátosságai bukkannak fel az elbeszélésben, megjelenik benne többek között a palóc, és a szegedi tájszólás is. Ez a kevert forma könnyen okozhat további fejtörést. Nehéz kikövetkeztetni, hogy Esterházy Péter miért választotta ezt az írásmódot, de valószínűsíthető, hogy hatást gyakorolt rá Weöres Sándor 1972-ben megjelent *Psyché* című műve. Weöres szintén női szemszögből, régies nyelvezetet használva írta meg Lónyay Erzsébet, a hajdani költőnő történetét.

A könyv első olvasása után úgy éreztem, hogy sok mindent tisztáznom kell még a szöveggel kapcsolatban. Abban bízom, hogy sikerül teljesen megfejtennem a regény valódi mondandóját azáltal, hogy minden egyes általam nem ismert fogalmat kikeresek, ha már a kontextus nem minden esetben adott elég segítséget. További nehézséget okozott az is, ahogy már fentebb említettem, hogy Csokonai Lili gyakran változtatja meg az elmesélt történetek tartalmát, és kreatív képzelőerejének köszönhetően kitalál nem létező életutakat, alternatív valóságokat. Ezek olykor átmenet nélkül történnek, például a *Tizenhetedik hattyúban*, így jelentősen megzavarják az elbeszélés linearitását. Ez természetesen nem róható fel az írásmű hibájaként, csupán azt bizonyítja, hogy Esterháznak hűen sikerült tükröznie az emberi elme csapongó gondolkodásmódját.

A célom ennek a szöveggönyvnek az elkészítésével az volt, hogy létrehozzak egy olyan adaptációt, ami nem tér el szervezesen Esterházy Péter szövegétől, viszont könnyebben átadhatóvá teszi Csokonai Lili sokszor kivehetetlen formát öntött történetét. Az egyes szám első személyű narratívából kiindulva monodramát készítettem, ahol a Csokonai Lilit játszó színésznőn kívül csupán egy hang szólal meg - mikor felvételtől elhangzik a balesetről szóló hír.

Játékos, könnyed hangvételű, a nézőket szervesen bevonó kontextust teremtettem a hattyúk köré, melyben fontos szerepet kap Lili foglalkozása. A takarítás monoton mozdulatai közben gond nélkül bele tud feledkezni a felidézett emlékfoslányokba, és az elmesélés alatt felgyülemlett feszültséget is le tudja vezetni általa. Úgy gondolom, hogy a naiv gondolkodásmód és a felszínes viselkedés mellett fontos, hogy megfelelő hangsúlyt kapjon Lili Istenhez való viszonya, és a mélyebb tartalmú gondolatai, melyek sokszor elvesznek a bonyolult megfogalmazott, mégis sekélyes jelentésű mondatok között.

A munkafolyamat során újabb és újabb döntéshelyzetek elé kerültem. A dramaturgok általános problémáin – hosszú megszólalások megfelelő lerövidítése, a szóáradatok szituációba való helyezése – túl is nehézségekbe ütköztem, amik mind a nyelvezetből kifolyólag adódtak. A régies szerkesztésmód sokszor csak a szórendben bukkan fel, így néhány szó kihagyásával viszonylag könnyen le lehet egyszerűsíteni az érintett mondatokat. Azonban a mára már teljesen elavult, a hétköznapi beszédből kikopott szavak helyzetét alaposabban kell mérlegelni. A fiatalabb generációk éppen azért nem ismernek olyan kifejezéseket, amiket a nagyszüleik még rendszeresen használtak fiatalkorukban, mert kiírtottuk őket az olvasmányainkból, az élőbeszédünkből, és a hagyományainkból.

Ráadásul Esterházy élt azzal, hogy a régies kifejezéseknek is az adott tájegységnek megfelelő hangvételt kölcsönözzön, így még nagyobb kihívást jelent rájönni, hogy pontosan mit akar kifejezni velük. Ezeket figyelembe véve az lenne a legkézenfekvőbb, ha a nehezen megfejthető szavakat kihagynám ebből a változatból, azonban több (például edukációs) szempontból biztosan nem ez lenne a legideálisabb megoldás.

Az említett szavaknak (többek között: jargalna, kátyólódás, apolna) úgy kell megágyazni a helyüket a szövegben, hogy pontosan kikövetkeztethető legyen a jelentésük. Egy másik opció, amennyiben arra a következtetésre jutunk, hogy nincs értelme megtartani a problémát okozó kifejezést, az, ha helyette egy szintén ritkábban használt, mégsem teljesen elfeledett szóra cseréljük. Ebben az esetben viszont könnyen előfordulhat, hogy a helyettesítő szó is fejtörést okoz az olvasóknak vagy a hallgatóknak, így ehhez a módszerhez én ritkábban folyamodtam.

Az angol nyelv elterjedtsége és egyeduralma szembetűnő a 21. században, így erre alapozva az idegennyelvű szavak egy részét meghagytam, ilyen például az inzsinyér. Ez eredetileg a szlovák inžinier (mérnök) szóból származik, azonban az angol engineer szó miatt könnyen kikövetkeztethető.

Abban bízom, hogy ha ez a változat egy színész kezébe kerül, akkor sokkal könnyebben tudja majd felismerni a főszereplő motivációit, karakterjegyeit, amikből aztán ki tudja alakítani, saját magára tudja formálni a figurát, mintha csak a regény túlírt, barokkos, sokszor félrevezető mondatait ismerné. A szórendek leegyszerűsítése pedig a hallgatóságnak is sokat segíthet az értelmezésben, bár továbbra sem gondolom, hogy ebből az átformált és meghúzott anyagból egy könnyed előadás készíthető, már csak a témájából kifolyólag sem. Csokonai Lili minden apró elmesélt, és újra átélt emlék-etűdje magában foglalja az élet legnagyobb tragédiáit, az elhagyatottság érzését, a gyász újabb és újabb kivetüléseit, és egy naiv lélek teljes lerombolását.

Összegezve nagyon izgalmas, kihívást jelentő feladat a *Tizenhét hatyúkból* olyan színpadi adaptációt készíteni, ami megtalálja a közönségét, és érthetően adja át egy tizenkilenc éves fiatal lány koravén gondolatait az életről. Azonban ismét hangsúlyozom, hogy a legfontosabb kérdés, ami felmerül a kissé nehezen értelmezhető szöveg kapcsán, a hogyan. Nem szabad egy hétköznapi, általános nyelvezetű történetként kezelni, de nem is ajánlott megtartani teljes mértékben az eredeti formát, mert az bizonyosan távol tartja, elidegeníti majd a befogadót.

Felhasznált irodalom:

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Esterházy Péter*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1996, 192-221.

ESTERHÁZY PÉTER: *A kitömött hattyú*, Budapest, Magvető Kiadó, 1988